

Пластини-аплїкації з кургану № 5 поблизу с. Архангельська Слобода.

Золоті пластини-аплїкації є найбільш чисельною категорією прикрас у скіфських похованнях. Вони різняться зображеннями, сюжетами та орнаментальними мотивами. Набори цих прикрас - цінна інформація про побут, світогляд, естетичні смаки давнього населення України. Серед скіфських пам'яток V ст. до н. е. привертає увагу курган №5 біля с. Архангельська Слобода Каховського р-ну Херсонської обл., який займає не останнє місце по кількості предметів з дорогоцінних металів. Цей курган був відкритий О.М. Лесковим у 1969 році.

Ця стаття присвячена публікації і введенню у науковий обіг одного типу прикрас - штампованих пластинок, які становили значну кількість знахідок у зазначеному вище кургані у похованні №1 представника скіфської знаті. Комплекс золотих прикрас, різних за призначенням, що зберігається у колекції Музею історичних коштовностей України, опублікований побіжно – О.М. Лесковим серед скіфських речей, з курганів Херсонщини¹. Основне завдання цієї роботи - представити повний комплекс пластин-аплїкацій костюму з поховання, систематизувати за сюжетами зображень, розглядаючи речі на широкому тлі аналогічних знахідок з інших скіфських курганів Північного Причорномор'я.

Всього пластин-аплїкацій було виявлено 485 екземплярів. Згідно зі звітов Я.І. Болдіна учасника розкопок усю кількість пластин було знайдено на скелеті похованого, у районі його грудної клітини. Пластини лежали вздовж хребців і вкривали їх, вздовж кистей рук, але поруч із фалангами пальців бляшок знайдено не було². Завдяки свідченнями, що збереглися у польовому щоденнику, детально зазначено місце знаходження деяких пластин. Так, наприклад, трикутних було більше біля хребців, а хрестоподібних біля лівої руки похованого. Виходя-

чи, з цього Я.І. Болдін зробив слушний висновок, що золотими платівками було розшито верхній одяг похованого. Ці записи заперечують припущенню О.М. Лескова, який вважав що вони прикрашали поховальне покривало небіжчика³.

За сюжетом знайдені нашивні платівки розподіляються на три групи: із зооморфними зображеннями; із антропоморфними та з геометричним орнаментом.

До зооморфних належать пластини двох типів: у вигляді голови птаха та пластини на яких зображено сцену шматування. Платівки у вигляді голови птаха (5 екз.) вирізані по контуру (Рис.1,1). Розмір пластин 23x20 мм. Голову зображено з розкритим дзьобом і великим круглим оком. Нижня частина дзьобу закручується у спіраль і оздоблена опуклинами по зовнішньому краю. Зображення хижих птахів досить популярні у скіфському мистецтві. Вони оздоблювали елементи костюму, предмети озброєння, кінську зброю, дерев'яні чаші. Подібні зображення були розповсюдженими на предметах кінської вузди з кістки та бронзи, а також зустрічаються на навершях⁴. Образ хижого птаха у іранській міфології пов'язаний з богом війни та перемоги Вератрагною⁵.

Рідкісними є пластини з пташиним дзьобом, вирізаним по контуру зображення, які використовувалися як прикраси костюму. Найближчі аналогії цим пластинам пластини - аплікації з кургану Малий Чортмлик, пох. 1 та бляшки із зібрання Б.І. Ханенка, які є також вирізаними по контуру зображення. Із кургану Ак-Мечеть походить пластина - оббивка чаші, яка має подібне зображення голови птаха розміщене на пластині, але не вирізане по контуру.

Пластини з аналогічними зображеннями походять з кургану №4, поблизу с. Бобрися Канівського р-ну Черкаської обл. (V ст. до н. е.), кургану №1 групи Завадської Могили, поблизу м. Орджонікідзе Дніпропетровської обл. (V ст. до н. е.), курган №13 поблизу с. Велика Знам'янка Запорізької обл. (IV ст. до н. е.). На деяких екземплярах образ настільки стилізований, що лише за допомогою аналогічних сюжетів можна визначити обриси пташиної голови. Об'єднує усі зображення однакова

схема передачі образів і характерна деталь — наявність закрученого у спіраль дзьоба птаха, але на деяких пластинах помітне нашарування численних деталей, деякі з яких відрізняються складністю і декоративністю.

Репрезентативну серію (105 екземплярів) складають золоті пластини із зображенням **сцени шматування левом лані** (Рис.1,2). Лань лежить з підібганими ногами, лев уп'явся їй у шию. Це зображення досить схематичне, більш чітко передані лише грива та ребра хижака. Розмір пластин 19х29,5 мм. Цей сюжет був досить розповсюдженим у Північному Причорномор'ї і символізував безперервність життєвого циклу⁶.

Пластини з подібними сюжетами і схемою зображень походять з кургану поблизу с. Вовківці, Чортомлика, Товстої Могили, Чмиревої Могили, кургану №5 поблизу с. Златопіль та кургану №2 поблизу с. Велика Білозірка Запорізької обл.

Перелічені екземпляри мають квадратну форму та кант вздовж країв пластин. Лев, так само як і на пластинах з Архангельської Слободи, вгризається у шию травоядного. Відмінність цих пластин полягає у тому, що лань зображено із підібганими ногами і витягнутою шиєю.

Антропоморфні зображення. Пластини з антропоморфними зображеннями в даному похованні представлені лише одним типом - овальними бляшки із фігурою оголеного юнака, повернутого ліворуч (Рис. 1,3). Збереглося 65 екземплярів, розмірами 20х25мм. Юнак присів на одне коліно, його голова й ноги зображені у профіль, торс повернутий у фас. Правиця піднята, а ліва опущена. У руках він ніби тримає якісь предмети. Риси обличчя доволі схематичні. Зачіска коротка, волосся позначено прямими пасмами. Чітко прокреслені м'язи на грудній клітині, животі та ногах. На деяких пластинах зображення менш чіткі, можливо, вони зроблені штампом, який починав стиратися. М. І. Ростовцев припускав, що це опрацьована копія з монети, на якій зображено Геракла зі зміями⁷. Існує думка, що це зображення героя з яблуками Гесперид⁸. У скіфів образ Геракла ототожнювався із першопредком Таргітаєм. Абсолютно подібного монетного прототипу цьому

мотиву немає, але близькі йому зображення зустрічаються на ольвійських, херсонеських та синдських монетах V та IV ст. до н.е.⁹. Особливо близьке зображення Геракла, який присів та натягує лук, передане в емблемах синдських монет¹⁰.

Аналогічні пластини походять із зібрання Б.І. Ханенка, відомі вони у Семібрatніх курганах (більш архаїчний тип) і Куль-Обі. Схема зображень на всіх пластинах однакова, але відмінність полягає у ретельності деталей. Найбільш ранні зразки походять з Семібрatніх курганів. Вони представляють собою обрізані по контуру фігури юнака, який присів на одне коліно. У нього довге волосся, широкі плечі, вузька талія. У руках він ніби тримає якісь маловиразні предмети.

Геометричні орнаменти. Пластини з геометричними орнаментами представлені кількома типами: хрестоподібними із з'єднаних квадратів (Рис. 1,4) чи кружків (Рис. 1,5), трикутною з трьома напівсферами (Рис. 1,6) та трикутними з псевдозерню (Рис. 1,7). Пластини хрестоподібної форми двох варіантів. Один з них складають з'єднані кружечки, другий – квадратики, прикрашені рельєфним бортиком по краю і напівсферичним виступом посередині. Знайдено 18 таких прикрас із з'єднаних кружків, розмірами 17x16мм; та 5 екземплярів із з'єднаних квадратів, розмірами 28x26 мм. Схожі прикраси походять з багатьох курганів: Чортотлика, Александрополя, Бердянського кургану, Дієвого кургану, Товстої Могили, Солохи, Першого Мордвинівського кургану, кургану Башмачка, Червоноперекопського кургану, Жовтокама'янки, Тетяниної Могили, Бабиної Могили тощо.

У єдиному екземплярі знайдена пластина, яка складається з трьох напівсфер, що утворюють фігуру, подібну до трикутника. Кожна сторона дорівнює 9 мм. Аналогічні пластини були знайдені у Бердянському кургані, Чортотлику, Александрополі, Мелітопольському кургані, Першому Мордвинівському, кургані Бабина Могила.

Трикутні пластини (286 одиниць) прикрашені по всій площині псевдозерню. За розміром їх можна розділити на два варіанти: великі (185 екземплярів) 21x20мм та менші

(101 екземпляр) 14x15,5 мм. Ці пластини могли слугували універсальними прикрасами, адже вони використовувались і в декорі головних уборів, взуття, одягу¹¹. Подібні пластини були знайдені у багатьох курганах: Куль-Оба, Огуз, Чортотлик, Александропіль, Мелітопольський курган, Бердянський курган, Верхній Рогачик, І Мордвинівський курган, Червоноперекіпський, Бабина Могила тощо.

Отже, за знайденим поховальним інвентарем, до поховання з кургану № 5 поблизу с. Архангельська Слобода подібні одиночні чоловічі поховання: з кургану № 9 поблизу с. Піски на Інгулі (Херсонська обл.), кургану Дорт-Оба, Талаївського кургану. Розглянуті сюжети на пластинах-аплікаціях, з цього кургану характерні для ювелірного мистецтва V-IV ст. до н.е. і в цей період мали широке розповсюдження як прикраси елементів парадного вбрання.

¹ Лесков О. М. Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 71-74.

² Лесков А.М., Кубышев А.И. Болдин Я.И. и др. //Отчет Каховской экспедиции за 1969 г. Науковий архів ІА НАНУ, інв. № 1969/22. – С. 6-7.

³ Лесков О. М. Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 141.

⁴ Рябова О.В. Дерев'яні чаші з оббивками з курганів скифського часу// Археологія. – 1984. – №46. – С. 36.

⁵ Фіалко Е.Е. Символика образу птиці на скифських дерев'яних чашах// Скифи, хазари, славяне, Древня Русь. Матеріали Междунар. науч. конф. – СПб., 1998. – С.82-83.

⁶ Клочко Л., Васина З. Новые материалы для реконструкции скифских головных уборов.//Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов. – СПб., 2003. – С. 48

⁷ Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. – М., 1985. – С.164-165.

⁸ Русяева М. В. Образ Геракла на произведениях торевтики IV в. до н.э. из Северного Причерноморья//Античний мир і археологія. – Вып. 11. – Саратов, 2002. – С. 181.

⁹ Зограф А.Н. Античные монеты. //МИА. – М., 1951. – Табл. XXXII, 1; табл. XXXV, 16, 18, 23; VIII, 3.

¹⁰ Там само. – С. 38, табл. XXXIX.

¹¹ Фіалко Е.Е. Золотые бляшки из кургана Огуз//РА. – 2003. – №1. – С. 127-128

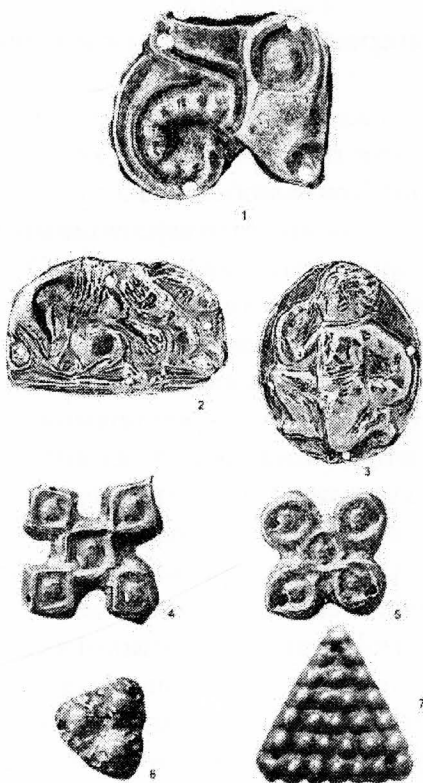

Рис.1.

*1-2. Пластини з зооморфними зображеннями;
3. Пластинка з антропоморфним зображенням;
4-7. Пластини з геометричними зображеннями.*